

Азія

Звичайно, тіснішими є зв'язки з Азією — найбільшим континентом світу, на території якого сьогодні живе 56% населення Землі та з яким Україна безпосередньо стикається через Чорне море.

Збереглися письмові свідчення про воєнні походи давньоруських князів у Малу Азію й Закавказзя та про досить розвинену торгівлю з ближніми й навіть віддаленими країнами Азії в добу раннього середньовіччя. З прийняттям християнства посилюються зв'язки Русі з Візантією та країнами Близького Сходу. Давньоруські прочани починають здійснювати паломництво до Палестини. В XI ст. Єрусалим відвідав ігумен Печерської лаври в Києві Варлаам. На початку XII ст. в Палестині побував виходець із Чернігівщини ігумен Данило. Наслідком цієї подорожі став найпопулярніший твір так званої паломницької літератури давньоруської доби "Паломник". Твір, перекладений, до речі, європейськими мовами, містить цінну інформацію про історію й культуру Святої землі, про традиції й побут місцевого населення часів панування короля єрусалимського Бальдуїна I та його походу на Дамаск.

Паломництва до Палестини відбувалися і в наступних століттях. Наприклад, 1764 р. таку подорож здійснив ієромонах Хрестовоздвиженського полтавського монастиря Л.Яценко.

Бували українці й в інших, віддаленіших країнах Азії. Так, львів'янин Петро Бойма здійснив у середині XVII ст. подорож до Сіаму.

Тривалі контакти мали українці з Туреччиною. Географічна наближеність українських земель до кордонів колишньої Османської імперії зумовила те, що ця держава (поряд із Польщею й Росією) відіграла досить суттєву, хоча й суперечливу, роль в історичному розвитку України. З одного боку, українці, зокрема запорозькі козаки, змушені були постійно обороняти свою землю від турецьких і татарських нападів, які розпочалися з кінця XV ст., з другого — за Козацької гетьманської держави (XVII-XVIII ст.) спостерігається тенденція й до певного порозуміння з Туреччиною для

протидії натискові з боку Польщі й Росії.

Ще в ХУІІ-ХУІІІ ст. українці в складі російських дипломатичних, релігійних і торговельних місій (нерідко на чолі їх) побували в Китаї та Японії. На початку ХІХ ст. український синолог і мандрівник Юрій Тимківський здійснив подорож до Китаю. Враження від подорожі він описав у своєму щоденнику, виданому трьома томами в Санкт-Петербурзі в 1824 р. під назвою "Путешествия в Китай через Монголию 1820 и 1821 гг.". Понад десятиліття (з 1819 р.) провів у Китаї, де допомагав боротися з холерою, український лікар із Черкащини Йосип Войцехівський. У 1848-1850 рр. велику експедицію з Кяхти до Пекіна очолював український інженер і мандрівник Є.Ковалевський. У 1840 і 1851 рр. він здійснив подорож до Монголії. Географію, геологію та економіку цих країн він змальовує в своїй праці "Путешествие в Китай", виданій у 1854 р. в двох частинах у Санкт-Петербурзі. У 1848 р. Є.Ковалевський побував у Сирії й Палестині.

Російським консулом у японському місті Хакодате (Гокодате) певний час був українець із походження Й.Гашкевич, який видав у 1857 р. перший російсько-японський словник. До революції 1917 р. пост імператорського посла в Пекіні обіймав уродженець Чернігівщини Іван Коростовець. У 1870-х-1880-х рр. видатний український вчений і мандрівник М.М.Миклухо-Маклай провадив антропологічні та етнографічні дослідження на Новій Гвінеї — найбільшому острові меланезійської острівної групи в Океанії, де три роки прожив серед папуасів. Матеріали досліджень знайшли своє відображення в 160 наукових працях М.М.Миклухо-Маклая, більшість із яких присвячена етнографії та антропології тубільного населення Нової Гвінеї. Учасником наукових експедицій до Центральної Азії (1905-1908 рр.) та Індії (1929 р.) був видатний український архітектор і мандрівник В.Городецький, який останні роки свого життя провів у Тегерані.

Виникнення українських поселень в Азії припадає на останню чверть ХІХ ст. Їх заснування було пов'язано з еміграцією українців із лівобережної частини України в азійську частину Російської імперії. Цей процес

розпочався в 1870-х рр. і особливо посилювався в 1890-х рр. Його зумовили аграрне перенаселення ряду губерній Лівобережжя та тяжкі соціально-економічні умови життя селянства. Українці осідали, головню, на Далекому Сході, в південно-західному Сибіру та північному Туркестані. Загальна чисельність тих, хто до 1914 р. назавжди оселився в азійській частині Росії, становила близько 2 млн. осіб.

КИТАЙ

Єдиною країною Азії, де українські емігранти заснували власні етнічні поселення, став Китай. Початки цього процесу сягають кінця XIX ст. й пов'язані з будівництвом у північно-східному Китаї — Маньчжурії — Східно-Китайської залізниці, яку за згодою з Китаєм проклала і якою управляла Росія. Можливість доброго, як на ті часи, заробітку на будівництві залізниці приваблювала сюди значні контингенти населення з Росії. Однією з найбільших за чисельністю етнічних груп цього населення були українці, які переселялися як з України, так і з інших територій Російської імперії, зокрема з близького до Маньчжурії Далекого Сходу (Зеленого Клину), більшість жителів якого становили вихідці з України.

До революції 1917 р. в Маньчжурію переселилося понад 20 тис. українських сімей. Найбільша кількість переселенців осіла в Харбіні, місті, заснованому 1898 р. (невдовзі воно стало центром усієї північної Маньчжурії). За непрямыми підрахунками, у 1920-х-1930-х рр. у Харбіні проживало понад 15 тис. українців, а всього в Маньчжурії (Харбін, Мукден, Дайрен, Кірін тощо) — від 30 до 40 тис. Вони підтримували тісні зв'язки з материковою Україною та з українцями, які проживали на Далекому Сході.

Українське громадське життя в Маньчжурії концентрувалося навколо культурних осередків і гуртків, що виникали вздовж залізниці. Саме на базі одного з таких гуртків (був заснований наприкінці 1906 р. в Харбіні) постала в 1907 р. перша в Маньчжурії українська організація — Український клуб. Він мав просвітницькі цілі: пробуджувати серед українського громадянства

інтерес до рідного краю, сприяти пізнанню рідної історії, літератури, музики, а також матеріально допомагати своїм членам. Найактивнішими його діячами були С.Кукуруза, Ф.Тоцький, М.Юрченко та інші. В часи Першої світової війни заходами правління клубу вдалося відкрити українську початкову школу, яка 1917 р. мала понад 50 учнів. Трохи згодом дійшло до організування української гімназії.

Національно-визвольна боротьба в Україні 1917-1920 рр. спричинила піднесення політичної активності серед українців у Маньчжурії. Зокрема, наприкінці 1917 р. з Харбіна до Києва на чолі військового загону виїхав поручик П.Твердовський. Восени 1918 р. він повернувся назад, одержавши від українського Міністерства закордонних справ повноваження представляти як консул інтереси України в Маньчжурії й Владивостоці. Ці повноваження були визнані, до речі, народним комісаром закордонних справ більшовицької Росії Г.Чичеріним. Після приїзду в Харбін П.Твердовський розвинув велику активність: вів переговори з представниками командування Антанти щодо створення українських військових частин на Далекому Сході, брав постійну участь в українському громадському житті, розпочав реєстрацію тих українців, котрі бажали одержати українське громадянство тощо.

Водночас у діяльності українського консульства виникли труднощі. Не було людей, які досконало знали б китайську мову та були ознайомлені зі звичаями й традиціями дипломатичної служби в Азії (секретар консульства С.Кукуруза був сільським вчителем, а його помічник Ф.Тоцький — службовцем Східно-Китайської залізниці). Ситуація ускладнювалася через часті від'їзди й відсутність П.Твердовського в Харбіні, бо заступники консула (спочатку І.Мозолевський, а потім В.Пашковський) не могли його замінити. Гостро відчувався також брак фінансових засобів. Діяльність П.Твердовського нашоувалася на вороже ставлення з боку російських дипломатів, більшість яких працювала в Китаї ще за царських часів. Вони звернулися до управляючого Східно-Китайською залізницею генерала

Д.Хорвата з вимогою заарештувати "самозванця-консула" й усунути його з Маньчжурії. До арешту не дійшло, але все ж П.Твердовський у 1919 р. змушений був залишити Харбін.

Довше (з 1917 до 1921 р.) діяла в Харбіні Маньчжурська окружна рада — українська громадсько-політична організація, яка також одержала з Києва право на реєстрацію українців та видачу посвідчень про їхнє українське громадянство.

У 1920-х рр. число українців у Маньчжурії збільшилося за рахунок втікачів з України, а також із Сибіру та Зеленого Клину. Поміж них виявилися, зокрема, колишні офіцери Січових Стрільців (із австрійської армії) І.Паславський та П.Марчишин, далекосхідний український письменник І.Якимів, колишній голова Забайкальської української ради С.Шведін, активний учасник Українського з'їзду Слобожанщини О.Дроб'язко (пізніше переїхав до Тяньцзіня), організатори й учасники далекосхідних українських з'їздів на чолі з Й.Ступаком, математик М.Коблянський, полковник Армії УНР Ю.Рой (Колчанів), громадський діяч із Амурщини В.Кушнарєнко, кооператор з Київщини, колишній член Української Центральної Ради Й.Сніжний, літератор із Харкова А.Діброва та інші. Втікло сюди також кілька українських діячів, яких у 1923- 1924 рр. більшовики судили в Читі (Р.Барілович, П.Горовий, Ф.Смутьський та П.Яхно). З Польщі до Маньчжурії приїхали лікар Д.Барченко й інженер О.Вітковський, із Праги — професор І.Шлендик з дружиною.

Українські політичні емігранти прагнули ввійти в контакт з українцями, які вже проживали в Маньчжурії, щоб спільно працювати в рамках уже створених тут організацій. Але під впливом успіхів більшовиків, поразки УНР і ЗУНР, а також розпаду сибірської влади більшість старших за часом перебування в Маньчжурії діячів української спільноти охолола до громадської праці.

Частина українців, щоб зберегти робоче місце на залізниці, оформила свої паспорти через радянське консульство в Харбіні, дехто прийняв

китайське громадянство. Ситуацію ускладнювало й погіршувало вкрай недружнє ставлення китайських властей, які, з огляду на зближення з Москвою, у 1923 р. закрили в Маньчжурії українські організації, а пізніше навіть конфіскували будинок і майно Українського клубу. Внаслідок цього українське громадське життя в Маньчжурії в 1920-х рр. стало занепадати. Діяли й далі лише кілька українських організацій, які намагалися зберегти вогник українського життя від повного затухання. До них

належали Українське видавниче товариство, Український галицький комітет, Спілка студентів-українців, Об'єднання українських організацій Далекого Сходу та деякі інші, які через своє напівлегальне становище були мало кому відомими. Серед такого роду "малих" організацій найдіяльнішим було товариство "Січ", перейменоване згодом у філію товариства "Просвіта" на чолі з І.Паславським. Ця організація постала як гурток при американській установі УМСА (Християнська організація молодих

чоловіків), яка користувалася в Китаї правом екстериторіальності. Заснування "Просвіти" під захистом американського прапора було значним кроком уперед у справі відновлення української громадської праці в Харбіні, її легалізації після кількарічної заборони місцевими властями, що мало позитивний вплив на досить велику українську спільноту в Маньчжурії. Харбінська "Просвіта" одержала грамоту від централі "Просвіти" у Львові й право називатися від 1930 р. її відділом.

Поза Маньчжурією українські громади в Китаї у 1920-х-1940-х рр. існували в Шанхаї, Тяньцзіні й Ціндао. Перша українська громада в Шанхаї виникла ще 1905 р. Серед її членів були заможні купці та службовці тодішніх російських установ. Ця громада заявила про себе тим, що зібрала й переслала до Петербурга 400 карбованців у фонд видання українською мовою Святого Євангелія. У 1932 р. в Шанхаї була заснована нова українська громада, яка під зміненою назвою проіснувала до початку 1949 р. До її складу входили політичні емігранти із Сибіру та Зеленого Клину, а також ряд діячів із числа харбінських українців. На 1938 р. громада нараховувала майже 250 членів,

була досить зорганізованою й провадила активну діяльність. Загалом у Шанхаї в цей період проживало близько 4 тис. українців.

Серед фундаторів українського громадського життя в Шанхаї виділялися П.Бойко-Сокольський, О.Вітковський, Г.Тоцький, О.Дроб'язко. Останній, зокрема, очолив у 1942 р. Український національний комітет у цьому місті. З 1939 р. в Шанхаї діяв також Український еміграційний комітет як орган опіки не лише над українськими, а й над грузинськими та тюрксько-татарськими емігрантами. 1942 р. він був перейменований в Український представницький комітет. Головне його завдання полягало в тому, щоб забезпечити евакуацію українців із Китаю, якщо виникне така потреба. Його очолював спочатку Г. Гоцький, а згодом С.Василіів. У зв'язку з тим, що Український представницький комітет змушений був через деякий час припинити діяльність, його функції перебрав на себе відновлений у Шанхаї Український клуб. До правління клубу входили І.Світ (голова), П.Густавський, Г.Мельниченко, Я.Ніколів та О.Шайдицький.

У Тяньцзіні й Ціндао, як і в Шанхаї, українські громади були утворені переселенцями із Харбіна, а також учасниками національно-визвольної боротьби в Україні та українського руху на Далекому Сході і в Сибіру. Більша з цих двох громад — тяньцзінська — в 1934 р. нараховувала близько 70 членів. Першим її головою був М.Хмелевський, а по його смерті — К.Рибка; секретарював О.Дроб'язко. До найактивніших діячів української громади в Ціндао належали В. Мигулин та М.Мілько

Таким чином, враховуючи всі українські скупчення в Китаї в 1920-х-1940-х рр. (Маньчжурія й передовсім Харбін, а також Шанхай, Тяньцзін і Ціндао), загальну кількість українців у цій країні на той час можна оцінювати цифрою в межах від 35 до 50 тис. чоловік.

Важливим здобутком українського громадського життя в Китаї була власна преса. У різні роки тут виходили часописи "Українське життя", "Маньджурський вісник", "Вісті Української національної колонії в Манджу-Го", "Сурма" (всі в Харбіні); "Шанхайська громада", "Український голос на

Далекому Сході" (всі в Шанхаї); "На Далекому Сході (в Ціндао). У Харбіні й Шанхаї українці мали свої радіопрограми.

Організоване українське життя в Маньчжурії перестало існувати 1945 р. із вступом радянської армії, а в інших частинах Китаю — на початку 1949 р., після падіння гоміньданівської й установаження комуністичної влади. Більшість українців у Маньчжурії була заарештована й вивезена до СРСР. Члени українських громад Тяньцзіна, Ціндао й Шанхая були трьома групами евакуйовані на острів Формоза (Тайвань) та на Філіппіни. Невдовзі вони переїхали звідти до Австралії, Аргентини, Канади і США.

Говорити про українську етнічність у Китаї як про скільки-небудь помітний фактор нинішньої китайської дійсності досить важко. Хоча, за даними сучасного китайського українознавця професора Хе Жунчана, сьогодні в Китаї проживає приблизно 20 тис. осіб українського походження, очевидно, що всі вони цілком асимілювалися й інтегрувалися в суспільне життя цієї країни.

Загалом, організована українська присутність у Китаї не була в історичному масштабі тривалою, однак спричинилася до певного пізнання китайцями феномену українства, національних прагнень і устремлінь українського народу, його самобутньої культури, психології та способу життя. А це, в свою чергу, не може не мати позитивних наслідків для нинішніх українсько-китайських зв'язків, які особливо активізувалися й набули нової якості після проголошення Україною незалежності та встановлення між двома державами дипломатичних відносин.

ПАЛЕСТИНА Й ІЗРАЇЛЬ

Історичні зв'язки між Палестиною й Україною розвивалися на релігійній основі. Для християн, як і для юдаїстів та мусульман, це була Свята Земля, куди вже з XI ст. прибували паломники з Русі. В "Повісті временних літ" згадується про паломництво в Святу Землю ігумена Варлаама. Мандрували до Палестини й релігійні діячі козацького періоду. Гетьман

Іван Мазепа через своїх емісарів щедро обдаровував церкви й монастирі Святої Землі. У кількох із них, що перебували під юрисдикцією Російського Синоду (церква Вознесіння, Марії Магдалини, російське православне подвір'я з церквою св.Трійці), серед православних ченців і черниць були й українці. У вересні 1906 р. першу велику прощу українських греко-католиків у Святій Землі провадив митрополит Андрей Шептицький.

Під час Другої світової війни та в перші роки після її закінчення на території теперішнього Ізраїлю перебувало кілька десятків українців, що були пов'язані з польськими військовими формуваннями (армія генерала В.Андерса). У 1942-1948 рр. існувала Громада українців у Палестині. Ця громада на чолі з полковником Павлом Базилевським підтримувала тісні контакти з Союзом українців у Великобританії й вважалася його філією. З ініціативи громади 6 жовтня 1947 р. в Єрусалимі на Оливній Горі у соборі

«Патер Ностер» освячено плиту з україномовним текстом молитви "Отче наш".

У творенні та розбудові держави Ізраїль, що виникла в 1948 р., визначну роль відіграли євреї з України. Ще у 80-і рр. XIX ст. відбувається активне зростання національної самосвідомості євреїв, що проживали в Україні. Надзвичайно популярними стають ідеї відродження іудейської громади в історичній батьківщині — Палестині. Заохочення репатріації туди євреїв, організація там сільськогосподарських поселень, відродження мови древніх ізраїльтян — івриту — стало основним змістом діяльності розташованих в Україні відділень руху "Ховавей - Ціон" ("Тих, хто возлюбив Сіон"). Цей рух був у певному розумінні попередником політичного сіонізму, який організаційно склався наприкінці 1890-х рр. і вперше після загибелі давніх іудейських царств сформулював головну мету єврейського народу — створення власної незалежної держави — та розробив чітку програму досягнення цієї мети. Серед лідерів світового сіоністського руху були провідник Гіббат Сіону Іеху-Лейб Пінксер (1821-1891 рр.), виходець із м.Томашів на Холмщині, який здобув освіту в Одесі; ідеолог соціалістичного

сіонізму Б.Горохов, котрий також походив з України.

З нашою землею тісно пов'язані життя й діяльність теоретика антисоціалістичного сіонізму Володимира Жаботинського. Будучи прихильником активних, рішучих дій, він вважав, що перед лицем небезпеки, хоч би звідки вона виходила, євреї не повинні залишатися неозброєними. Жаботинський поклав початок організації збройних загонів єврейської самооборони — спочатку в Одесі, а після від'їзду з Росії — в Палестині. Одеса загалом відіграла досить помітну роль у розвитку єврейської громади в Палестині. Зокрема, перші єврейські землеробські колонії в Іудеї та Галілеї були засновані переселенцями з Одеси, а також частково з інших українських земель при підтримці створеного в цьому місті Палестинського товариства.

В Україні народився і жив (до 1921 р.) видатний єврейський поет Хаїм Нахман Бялик (1873-1934 рр.). З України ведуть своє походження другий президент цієї держави Іцак Бен-Зві (1884-1963 рр.), прем'єр уряду Голда Меїр (1898-1978) , міністр закордонних справ Моше Шарет, голова кнесету Шевах Вайс, засновник індустрії Ізраїлю А.Шенкар та інші.

Значна еміграція євреїв до Ізраїлю була наслідком дискримінаційної політики щодо цієї етнічної групи в СРСР. З території України до 1985 р. виїхало понад 100 тис. євреїв. Щоправда, тільки половина з них поселилася в Ізраїлі, решта осіла в США, Канаді та Західній Європі. Характерно, що більшість євреїв із Західної України емігрувала до Ізраїлю, а більшість євреїв з Центральної та Східної України — до Америки й Західної Європи. Протягом 1986-1998 рр. з України до Ізраїлю виїхало ще близько 300 тис. репатріантів. Нині в цій країні проживає понад 400 тис. євреїв, які мають своє коріння в Україні (враховуючи й дітей, батьки яких прибули з України). Останнім часом дедалі більше громадян Ізраїлю визначають себе як "українські євреї", хоча самовизначення "російські євреї" ще дуже популярне. Євреї із Західної України зберігають українську мову, а закарпатські євреї навіть користуються нею в домашньому побуті.

Серед українських євреїв популярна українська музика, фольклор,

страви. У визначений час транслюються програми українського телебачення. Найбільша концентрація українських євреїв припадає на міста Тель-Авів, Беер-Шева. Єрусалим та Гайфа (Хайфа). У деяких сільськогосподарських кооперативах (кіббуцах) взагалі переважають євреї з України. У Назареті кілька років діяла українська духовна місія (місійна станиця), що працювала переважно з арабськими християнами (керівник — отець Ярослав Свищук).

У 1979 р. євреями, які відчують прив'язаність до України як країни свого походження та до української культури, створено Товариство єврейсько- українських зв'язків. Його засновником і лідером став Я.Сусленський. Товариство видавало неперіодичний журнал "Діалоги-Диалоги" зі статтями українською, російською мовами та івритом. Євреї з України згуртовані також в окремих земляцтвах — Київському, Львівському, Одеському, Миколаївському, Коломийському, Закарпатському та інших. Найактивнішим серед них є Київсько-українське єврейське земляцтво.

1977 р. в Єврейському університеті в Єрусалимі запроваджено курси українознавства; відбуваються семінари на українські теми. У червні 1993 р. на конференції, присвяченій Святому Письму в слов'янському світі, виголошено доповідь про Біблію в українській культурі. Наукова конференція на тему українсько-єврейських взаємин за участю близько 70 українців з України та діаспори відбулася в Єрусалимі 1993 р.

У листопаді 1992 р. постала Ізраїльська асоціація українських студій (засновник і голова — В.Москович), яка в березні 1993 р. провела перші Шевченківські читання. Ізраїль неодноразово відвідували учені, громадські й церковні діячі української діаспори.

Після проголошення Україною незалежності зв'язки між нею та Ізраїлем значно пожвавилися. Між двома державами було встановлено дипломатичні відносини. Першим послом України в Ізраїлі був Юрій Щербак, а Ізраїлю в Україні — Цві Маген. 1991 р. в Києві засновано товариство «Україна-Ізраїль».

Успішно розвиваються економічні й культурні зв'язки між Україною та

Ізраїлем. Обсяг товарообороту між двома країнами зріс із 6,5 млн. доларів США в 1992 р. до понад 100 млн. у 1996. Кілька мистецьких колективів, зокрема Державний ансамбль танцю України імені П.Вірського, який брав участь у престижному міжнародному Єрусалимському фестивалі мистецтв, знайомили громадськість Ізраїлю з досягненнями української культури.